

DOI: 10.31548/hspedagog14(3).2023.116-130

УДК 316-054.73(477)

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ**ТВЕРЕЗОВСЬКА Н. Т.**, доктор педагогічних наук, професор**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: tverezovskaya@nubip.edu.ua

ORCID 0000-0003-1396-2711

ГОЛОВАШ Д. А., магістр**Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: spr23-d.holovash@nubip.edu.ua

Анотація. Виділено категорії населення, які постраждали внаслідок військових дій на сході України. В контексті задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО), ключовими сферами, які вимагають уваги та ресурсів, є: житлові проблеми; освіта та навчання; рівень доходів та трудова діяльність; правова допомога та відновлення документів; медична сфера; психологічна допомога; соціальна допомога та послуги; реабілітаційні послуги. Досліджено інтенсивність потреби в адаптації ВПО до змінених умов життя через аналіз їхніх адаптаційних особливостей. Ключовою визначено потребу в розумінні. Вагомою виступає також і потреба у соціальному визнанні та інтеграції у нове соціальне середовище. Вказано на ускладнення адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища через розбіжності у світоглядних позиціях між ВПО та членами приймаючої громади. Виокремлено соціально-психологічні умови успіху соціальної реабілітації, а також визначено критерії ефективності соціальної реабілітації.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, дистрес, реабілітація, адаптація, ресоціалізація, реінтеграція; військові конфлікти, міграційні процеси, допомога, цивільне населення.

Актуальність (Introduction).

Здоров'я є фундаментальним благом і ключовим аспектом людського благополуччя, як це було визнано ще стародавніми римлянами, які афірмували: «Valetudo magnum bonum est» (Здоров'я – найбільше багатство). Цей життєво важливий атрибут не лише є незамінною складовою гармонійного особистісного розвитку, але й слугує важливим індикатором соціально-економічного та культурного прогресу суспільства. В контексті якості життя, здоров'я є ключовим фактором, що сприяє розвитку людини, а також відображається як результат цього розвитку.

Військові конфлікти завдають суттєвої шкоди здоров'ю людини, як у фізичному, так і у психо-емоційному аспектах. Одним з пріоритетних напрямів

протидії впливу військових дій є реабілітація внутрішньо переміщених осіб (ВПО), особливо серед мирного цивільного населення, що зазнало впливу військових агресій. Важливість цієї реабілітації полягає в відновленні та забезпеченні як фізичного, так і психологічного здоров'я постраждалих, з метою їх повернення до повноцінного життя в суспільстві.

Масштабна воєнна агресія проти України, що розпочалася у 2014 році і значно загострилася з 24 лютого 2022 року, стала причиною масового переміщення цивільного населення. Конфлікт спричинився до примусового переселення мешканців окупованих територій, які шукали безпеки у відносно стабільних регіонах України або намагалися знайти притулок за кордоном. За даними ООН, у перші дні після ескалації конфлікту спостерігались значні черги на кордонах з країнами Європейського

Союзу, з щоденним рухом до 150 тисяч осіб, які покидали країну. Станом на 21 березня 2022 року, більше 3,48 мільйонів осіб було вимушено залишити свої домівки внаслідок насильства і бомбардувань. Водночас, значна частина переміщеного населення отримала статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і перебуває в безпечніших регіонах України, зокрема на Заході, у Центрі та на Півдні країни. Ця міграція викликає необхідність комплексного вирішення соціальних, економічних та психологічних проблем, які виникають у процесі адаптації до нових умов життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Дослідження міграційних процесів за F. Collins (2017), вимагає всебічного аналізу трьох ключових часових періодів: минулого, сьогодення та майбутнього, оскільки вони формують унікальну історію кожної особистості [4]. Особливу увагу варто звернути на емоційну валентність ставлення до цих часових періодів, особливо коли йдеться про вимушену міграцію через військові конфлікти. В контексті добровільної міграції, минуле та момент прийняття рішення про переселення часто асоціюються з негативними емоціями, пов'язаними з переживаннями соціально-економічних труднощів. Натомість, у випадку ВПО, минуле, що передувало війні та окупації, зазвичай носить позитивний характер, і часто порівнюється з поточним станом на користь минулого. За дослідженнями M. Eastmond (2007), минулий досвід інтерпретується крізь призму теперішнього, і на цьому фоні формується уявлення про майбутнє [5]. Р. Zimbardo та J. Boyd (2008) вивчаючи психологічний час ВПО, звертають увагу на проблему переважання орієнтації на минуле [9], що може негативно впливати на психічне здоров'я, посилюючи часову дезінтеграцію та підвищуючи рівень дистресу, навіть через значний час після травматичних подій (E. Holman, &

R. Silver, 1998) [6]. Це, в свою чергу, пов'язано з виникненням ПТСР (Papastamatelou, 2020) [8] та погіршенням психологічної адаптації мігрантів (Marczak, 2020) [7]. Beiser та Hyman (1997) пропонують розглядати часові перспективи мігрантів окремо для минулого, теперішнього та майбутнього, особливо після травматичних подій [1].

Проблематика внутрішньо переміщених осіб (ВПО) знаходить увагу в глобальних дослідженнях, серед яких праці E. Lindgren (2013) [8], K. Lai (2010) [7], B. Toliashvili (2010) [7]. Переміщення внаслідок конфліктів впливає на соціальну екологію індивідів, спричиняючи феномени соціальної депривації та виключення, збільшуючи ризики насильства та психологічної «пастки бідності». Ці обставини обумовлюють потребу в інтегрованих заходах з боку соціальних працівників, зокрема, в аспектах інтеграції ВПО у місцеві спільноти, захисту прав вразливих груп (дітей, жінок). Важливим є порівняння досвіду України в наданні соціальної підтримки ВПО, кризового втручання та психологічного консультування з міжнародною практикою, з метою вдосконалення стратегій адаптації та інтеграції цієї категорії населення.

У контексті наукових досліджень проблематики внутрішньо переміщених осіб в Україні важливий внесок зробили відомі соціологи, які системно вивчають цю тематику. О. Балакірева та її науковий колектив здійснили значний аналіз, висвітлюючи комплексні аспекти воєнного конфлікту на Сході України та його вплив на ВПО. Дослідження зосереджене на розробці ефективних стратегій державної політики для прискорення процесу адаптації ВПО, включаючи сприяння розвитку їх внутрішнього потенціалу для забезпечення взаємовигідних відносин між ними та місцевим населенням.

О. Новікова розглянула комплексні проблеми соціально-економічного розвитку Донбасу, причини виникнення та наслідки воєнного конфлікту, а також

оцінила масштаби вимушеного переселення. У своїй роботі дослідниця висвітлювала довгострокові завдання по вирішенню проблем ВПО, розробила теоретичні підходи до формування концепції мирного відновлення та розвитку на Сході України, оцінила правові засади, які створюють умови для захисту прав ВПО. У дослідженні також систематизовано міжнародний досвід вирішення проблем ВПО.

Законодавча база, що регулює статус ВПО в Україні, включає основні нормативні документи, такі як Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Ці закони встановлюють правові рамки для захисту та підтримки ВПО, забезпечуючи їм необхідні гарантії та можливості для адаптації в нових умовах.

Проблеми соціальної реабілітації ВПО досліджували: О. Драчук, І. Жеребко, Н. Коляда, О. Кравченко, М. Міщенко, Т. Семигіна, Г. Слозанська, Н. Тверезовська та інші.

Розробка стратегій розв'язання проблем і задоволення ВПО здійснюється в рамках комплексного підходу, що включає заходи щодо їх інтеграції, розвитку місцевих громад, захисту прав дітей та особливої уваги до питань, пов'язаних з жіночою частиною цієї категорії населення. Ці заходи не є новими у світовій практиці та вже мають ряд успішних реалізацій. Україна, у відповідь на сучасні виклики, повинна опиратися на міжнародний досвід при плануванні та впровадженні своїх соціальних програм для ВПО.

Таким чином, важливим є аналіз і врахування першопочаткових кроків у реалізації національних ініціатив зі соціальної підтримки ВПО, особливо у сфері надання послуг кризового втручання та первинного психологічного консультування.

Мета (Purpose). Мета статті полягає у дослідженні основних проблем

внутрішньо переміщених осіб та шляхи їх подолання.

Методи (Methods). У даному дослідженні були використані такі методи: аналіз документів, вивчення конкретних випадків, опитування з напівструктурованим інтерв'ю та включене спостереження, метод узагальнення для формулювання висновків дослідження. Обстежена інформація зібрана з веб-сторінок територіальних центрів, місцевих адміністрацій, громадських організацій.

Результати (Results). Військові дії на території України призвели до порушення усталених патернів життєдіяльності як окремих індивідуумів, так і цілих груп і спільнот. Ця кризово-екстремальна обстановка спровокувала виникнення значної кількості прямо постраждалих осіб, а також залучила до кризового становища тих, чиє життя безпосередньо пов'язане з постраждалими. До категорій населення, які постраждали внаслідок військових дій на сході України, належать:

- жителі регіонів, які безпосередньо постраждали від бойових дій;
- жителі прилеглих до зони бойових дій регіонів, які перебувають у ситуації потенційного переміщення через ризик перенесення бойових дій на їхню територію;
- особи, евакуйовані з районів активних бойових дій і переселені в регіони, де відсутня безпосередня загроза їхньому життю;
- особи, які добровільно і самостійно переїхали з небезпечних регіонів у безпечні місця проживання, які фактично є внутрішніми біженцями (внутрішньо переміщеними особами).

Кожна з вищезгаданих категорій популяції, у залежності від обставин, демонструє різні ступені порушення звичайного ритму життя, втрати майна, робочих місць, змін у структурі сімейних відносин тощо. Зазначені зміни супроводжуються альтераціями в психофізичному стані осіб, що зазнали впливу. Психологічні реакції, що виникають у ві-

дповідь на екстремальні події, часто маніфестуються у формі посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Цей розлад розглядається як затяжна патологічна реакція, що розвивається внаслідок прямого впливу ситуацій, що несуть загрозу життю чи серйозні психофізіологічні травми. ПТСР характеризується комплексом симптомів: інтенсивні переживання страху, паніки, відчуття жаху, безпорадності та відчаю, що різко контрастують із звичайними емоційними станами. Ці симптоми можуть впливати на поведінкові, когнітивні та емоційні аспекти життя особи, значно знижуючи якість життя та соціальну адаптацію.

В контексті задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО), ключовими сферами, які вимагають уваги та ресурсів, є:

Житлові потреби: забезпечення доступного та безпечного житла для

ВПО, включаючи тимчасове проживання та допомогу у пошуку довгострокового житла.

Згідно з результатами дослідження (об'єднанні територіальні громади Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Вінницької областей), встановлено, що лише незначна частина внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а саме 2,1%, проживає у власних житлових об'єктах, що включає квартири, будинки або окремі кімнати. Велика більшість опитаних ВПО (71,2%) продовжує орендувати житло, знаходячись у ситуації вимушеної міграції, що вказує на обмеженість доступу до постійного житла. Також значна кількість ВПО (26,7%) вдається до рішення проживати у родичів або друзів, що може бути зумовлено економічними обмеженнями або недостатньою кількістю доступного для оренди або купівлі житла (рис. 1).

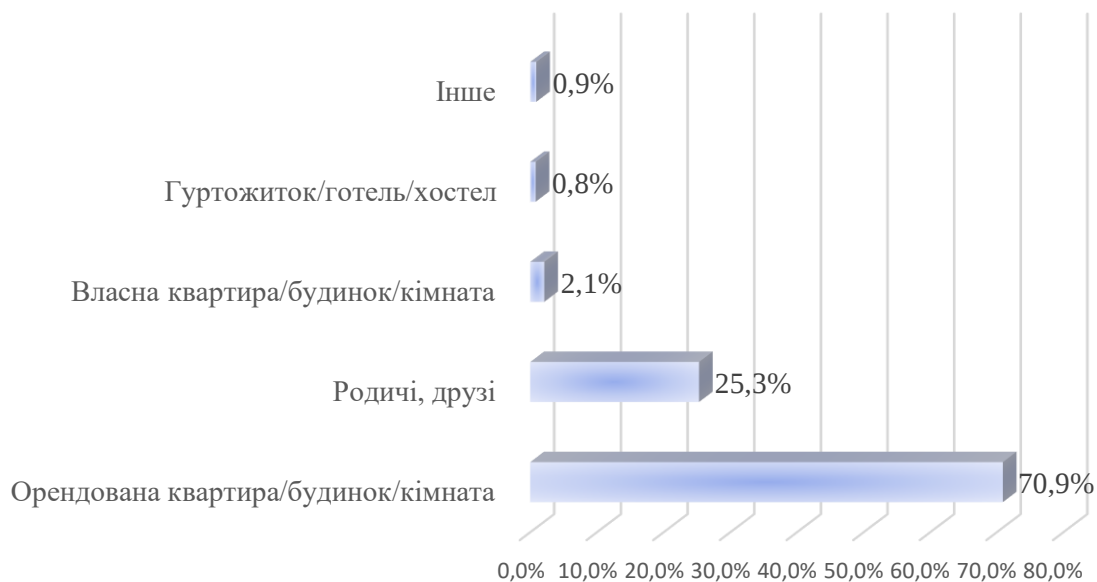

Рис. 1. Місця проживання ВПО (%)

Ця ситуація вимагає уваги та вирішення на рівні державних та соціальних програм, спрямованих на підтримку ВПО у забезпеченні постійного житла.

Освіта та навчання: реалізація можливостей освітньої інтеграції для дітей та дорослих ВПО, включаючи доступ до шкіл, університетів та професійного навчання.

Результати соціологічного дослідження ВПО в Україні виявили, що освітній рівень цієї групи є високим: 50,1% респондент мають вищу освіту, включаючи наукові ступені, а 28,3% – професійно-технічну. Загальний рівень освіченості серед ВПО є високим, оскільки лише 2,9% опитаних не мають середньої освіти.

Попри високий рівень освіченості, значна частина ВПО (73,2%) є пенсіонерами, що може мати вплив на їхні потреби у сфері освіти та професійного розвитку. Відповідно до результатів опитування, 89,6% ВПО не виявляють потреби в додатковому навчанні або проходженні спеціалізованих курсів. Проте, 10,4% висловили бажання пройти додаткові курси для отримання нових знань і навичок, зокрема в галузі комп'ютерних технологій і графічного дизайну, що вказує на потенціал для реалізації освітніх програм, спрямованих на підвищення кваліфікації та розширення професійних можливостей ВПО, особливо серед молоді.

Рівень доходів та трудова діяльність: сприяння у працевлаштуванні ВПО, забезпечення інформаційної підтримки для знаходження роботи та підвищення кваліфікації.

Аналіз фінансового стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у досліджених об'єднаних територіальних громадах України виявив, що основними джерелами доходів для більшості ВПО є адресна грошова допомога (82,3%) та пенсії (78,7%). Додатково, 23,3% респондентів отримують інші види соціальних виплат. Значна частина опитаних (29,1%) вказала на заробітну плату як основне джерело доходу. При цьому, жоден з опитаних переселенців не зазначив, що має доходи від пасивних джерел або використовує накопичені заощадження.

Суттєвою проблемою для ВПО залишається відсутність власного житла на неокупованих територіях України, що стосується 98,3% опитаних. Також висока частка ВПО (98,9%) не має заощаджень, що перевищують 50 000 гривень. Це вказує на низький рівень матеріального забезпечення більшості ВПО та їх залежність від соціальної допомоги і пенсійних виплат, що підкреслює необхідність розвитку довгострокових програм соціального забезпечення та підтримки цієї категорії населення.

Дослідження ринку праці серед внутрішньо переміщених осіб виявило, що активно працюють лише 13,2% з опитаних. Аналіз професійного складу працюючих ВПО показав, що 4,3% з них займають посади фахівців або службовців з професійно-технічною чи середньою освітою; 5,0% мають посади спеціалістів чи службовців з вищою освітою, а 4,1% є кваліфікованими робітниками. І лише по 0,5% респондентів (3 особи) займають керівні посади, і є приватними підприємцями.

Структура зайнятості серед працюючих ВПО характеризується переважанням постійної роботи, яка складає 77,6%. Водночас, 14,9% відзначили, що їхнє працевлаштування є тимчасовим. Близько 5,8% переміщених осіб мають випадковий або одноразовий заробіток, тоді як 1,7% зайняті на сезонних роботах. Ці дані свідчать про складність і обмеженість можливостей працевлаштування для ВПО в Україні, підкреслюючи потребу в розробці та впровадженні додаткових заходів щодо підтримки зайнятості та професійної адаптації цієї групи населення.

Правова допомога та відновлення документів: підтримка ВПО у відновленні особистих документів, надання правової допомоги та консультацій [1].

В ході дослідження було встановлено, що значна частина внутрішньо переміщених осіб виявляє потребу у правовій допомозі. Зокрема, близько 33,4% опитаних ВПО вказали на необхідність отримання такої допомоги. Цей показник підкреслює важливість доступу до правових послуг для ВПО, які можуть зіткнутися з різними юридичними проблемами, пов'язаними з їхнім статусом, соціальними та економічними правами, а також питаннями відновлення документів і реєстрації в новому місці проживання.

Крім того, 7,2% опитаних зазначили, що доступність правової допомоги у досліджених громадах є обмеженою або повністю відсутньою. Такі дані

свідчать про існуючі бар'єри у доступі ВПО до правових послуг, що вимагає від держави та громадських організацій зосередити зусилля на покращенні доступності та якості правової підтримки для цієї категорії населення. Необхідно також розширити мережу правових консультаційних центрів, забезпечити їх ефективною роботою та інформаційною підтримкою для ВПО, щоб гарантувати їм доступ до якісної та оперативної правової допомоги.

Медична сфера: забезпечення доступу до якісної медичної допомоги, лікарських препаратів та медичних послуг.

Кожна ОТГ має комунальні медичні заклади. Результати дослідження вказують на високий рівень потреби в медичній допомозі серед внутрішньо переміщених осіб. Згідно з даними, лише 16,1% опитаних ВПО не виявили потреби в медичній допомозі на момент проведення опитування. Натомість, переважна більшість (83,9%) вказали на необхідність отримання первинної медичної допомоги, яка включає базові консультації лікаря, просту діагностику та рекомендації з профілактики.

Крім того, зазначається потреба в вторинній медичній допомозі, яка стосується спеціалізованого лікування та діагностики, у 44,1% опитаних. Третинна медична допомога, пов'язана з високоспеціалізованим лікуванням при складних захворюваннях, є актуальною для 14,7% ВПО. Важливо також зазначити, що 5,2% опитаних висловили потребу у медичній допомозі невиліковно хворим людям.

Ці дані підкреслюють критичну необхідність забезпечення доступу до якісних медичних послуг для ВПО. Вони також вказують на важливість створення адекватної інфраструктури та ресурсів, що можуть задовольнити широкий спектр медичних потреб цієї вразливої групи населення, від первинної медичної допомоги до спеціалізованих та високоспеціалізованих медичних послуг.

Психологічна допомога: надання психологічної підтримки для подолання травм, стресу, пов'язаних з переїздом та втратою звичного способу життя.

Результати дослідження, проведеного серед ВПО у зазначених громадах, вказують на низьку заявлену потребу в психологічній допомозі серед цієї категорії населення. Відповідно до зібраних даних, значна більшість опитаних (74,6%) не відчувають потреби в психологічній допомозі. Однак, 16,6% заявили про потребу в консультаціях психолога, із яких лише 1,8% фактично отримують таку підтримку. Решта 7,2% внутрішньо переміщених осіб, які визнали потребу в психологічній допомозі, на жаль, не отримують її.

Ці дані свідчать про потенційне недооцінювання психологічних потреб серед ВПО або про бар'єри, які перешкоджають доступу до психологічної підтримки. Важливим є визнання того факту, що психологічна допомога є критично важливою для підтримки психічного благополуччя та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, особливо в умовах воєнних конфліктів та переселення. Відтак, необхідно звернути увагу на розробку та впровадження відповідних програм, спрямованих на розширення доступу до якісних психологічних послуг для цієї вразливої категорії населення.

Соціальна допомога та послуги: організація соціальної підтримки, включаючи допомогу у вирішенні повсякденних питань, забезпечення базових потреб та соціальної інтеграції.

Аналіз соціальної підтримки ВПО виявляє ключову роль систематичної соціальної допомоги у процесі їх інтеграції у приймаючі громади [2]. Відповідно до досліджень, основним видом соціальної допомоги, з якої користуються ВПО, є щомісячна адресна допомога, доступна для 78,9% опитаних. Ця форма підтримки в основному виплачується для покриття витрат на проживання та житлово-комунальні послуги.

Значно менший відсоток ВПО (не більше 4,3% для кожної категорії) отримує допомогу, призначену для вразливих категорій населення. Водночас, 16,8% ВПО не отримують жодних соціальних виплат або допомоги, що вказує на недостатність соціальної підтримки для деяких сегментів цієї групи.

Значну увагу приділено також дітям з числа ВПО, зокрема дітям-сиротам і тим, хто постраждав від воєнних дій та збройних конфліктів.

Ці дані свідчать про важливість розвитку та вдосконалення систем соціальної підтримки для ВПО, а також про необхідність врахування специфічних потреб різних груп внутрішньо переміщених осіб у плануванні та виконанні соціальних програм.

Як зазначає О. Драчук, соціально-педагогічна підтримка для ВПО пенсійного віку є найбільш ефективною через міждисциплінарну співпрацю фахівців соціальної сфери, викладачів закладів вищої освіти, студентів-волонтерів. Такий підхід, подібний до роботи мультидисциплінарної команди, що успішно діє з соціально незахищеними групами населення, може бути застосований і в роботі з учасниками Університетів третього віку [3, с. 42].

Реабілітаційні послуги: проведення комплексних реабілітаційних програм для фізичного, психологічного та соціального відновлення ВПО.

Аналіз потреб внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю у реабілітаційних послугах виявляє значний попит на медичну реабілітацію, яка охоплює широкий спектр заходів, зокрема відновну терапію, медичне спостереження та санаторно-курортне лікування. Згідно з даними опитування, 71,6% опитаних ВПО з інвалідністю визначають потребу в таких реабілітаційних послугах.

Окрім цього, менш значний відсоток ВПО (12,9%) зазначає потребу у фі-

зичній реабілітації, включаючи лікувальну фізкультуру, кінезотерапію, лікувальний масаж тощо. Фізкультурно-спортивні заходи, такі як регулярні заняття спортом, є необхідними для 8,8% опитаних.

Проте, значна частина ВПО з інвалідністю (29,8%) не виявляють потреби у реабілітаційних заходах. Це може свідчити про різноманіття індивідуальних потреб серед цієї категорії ВПО та необхідність індивідуального підходу в плануванні та забезпеченні реабілітаційних послуг. Врахування цих даних є важливим для розробки та впровадження ефективних програм соціальної підтримки та реабілітації, адаптованих до конкретних потреб ВПО з інвалідністю.

Всі, без винятку, перелічені сфери вимагають комплексного підходу та координованої взаємодії між державними установами, недержавними організаціями та громадськістю для ефективного задоволення потреб ВПО.

Отже, пріоритетними виступають матеріальні потреби, включаючи забезпечення фінансової допомоги, доступ до медичних послуг, забезпечення продовольством. Ці потреби відіграють критичну роль у забезпеченні базових умов для життя та виживання ВПО. На противагу цьому, професійні потреби, такі як працевлаштування та професійне навчання, хоча й важливі, вважаються менш актуальними в негайному контексті переїзду. Крім того, серед матеріальних потреб виділяється значна потреба у доступі до інформації про наявні ресурси допомоги та підтримки. Надання точної та актуальної інформації важливе для забезпечення ВПО необхідними засобами для адаптації та інтеграції у новому соціальному середовищі (табл. 1 для детального аналізу потреб ВПО).

Таблиця 1

Потреби внутрішньо переміщених осіб (%)

Потреби ВПО	Дуже важливо	Важливо	Скоріш не важливо	Не важливо
Індивідуальне тимчасове житло	33	35	17	14
Індивідуальне постійне житло	35	33	19	13
Медичні послуги	48	46	11	6
Фінансова підтримка	48	37	10	5
Продукти харчування	46	40	9	5
Забезпечення харчуванням (готові страви)	32	34	19	15
Робота за фахом	31	29	13	27
Перекваліфікація (отримання іншої спеціальності)	19	18	12	51
Можливості для перенесення бізнесу	21	15	21	43
Допомога у відкритті нового бізнесу	16	13	19	52
Продовження мого навчання	31	24	3	42
Продовження навчання моїх дітей	53	21	12	14
Інформація про наявну/доступну допомогу, яка вже надається	36	41	16	7
Інтеграція в місцеву громаду (зокрема, заведення нових знайомств)	19	37	21	23
Доступ до церкви мого віросповідання	18	29	29	24
Психологічна підтримка	23	27	25	25
Доступ до гуртків, навчальних курсів, спортивних секцій	21	29	21	29
Можливість брати участь у волонтерських/інших громадських ініціативах	26	29	23	22
Можливість збиратись та обговорювати свої потреби, плани, проблеми, досвід з ін. переселенцями	19	30	28	23

При аналізі статистичних даних виявлено, що 24% внутрішньо переміщених осіб (ВПО) наразі не мають чітко визначених планів або вагаються щодо своїх майбутніх дій. Близько 43% ВПО висловили намір залишатися в тих регіонах, де вони відчувають себе в безпеці, до моменту, коли зможуть повернутися до своїх домівок. У той же час, лише 7% внутрішньо переміщених осіб планують перебувати на новому місці проживання на довгострокову перспективу. Ці дані відображають різноманітність індивідуальних планів та сподівань серед ВПО, що має важливе значення для розробки ефективних стратегій соціальної підтримки та інтеграції цієї категорії населення (див. рис. 2).

У рамках відновлення соціально-психологічного здоров'я ВПО, пріоритетом соціальної роботи є реінтеграція цих осіб у повсякденне життя та сприяння їхньому соціально-адаптивному функціонуванню. Важливим аспектом виступає реалізація концепції соціально-психологічної реабілітації, метою якої є досягнення стану, коли постраждалі зможуть ефективно взаємодіяти у різних соціальних середовищах, включаючи професійну діяльність, сімейне життя та участь у громадському житті.

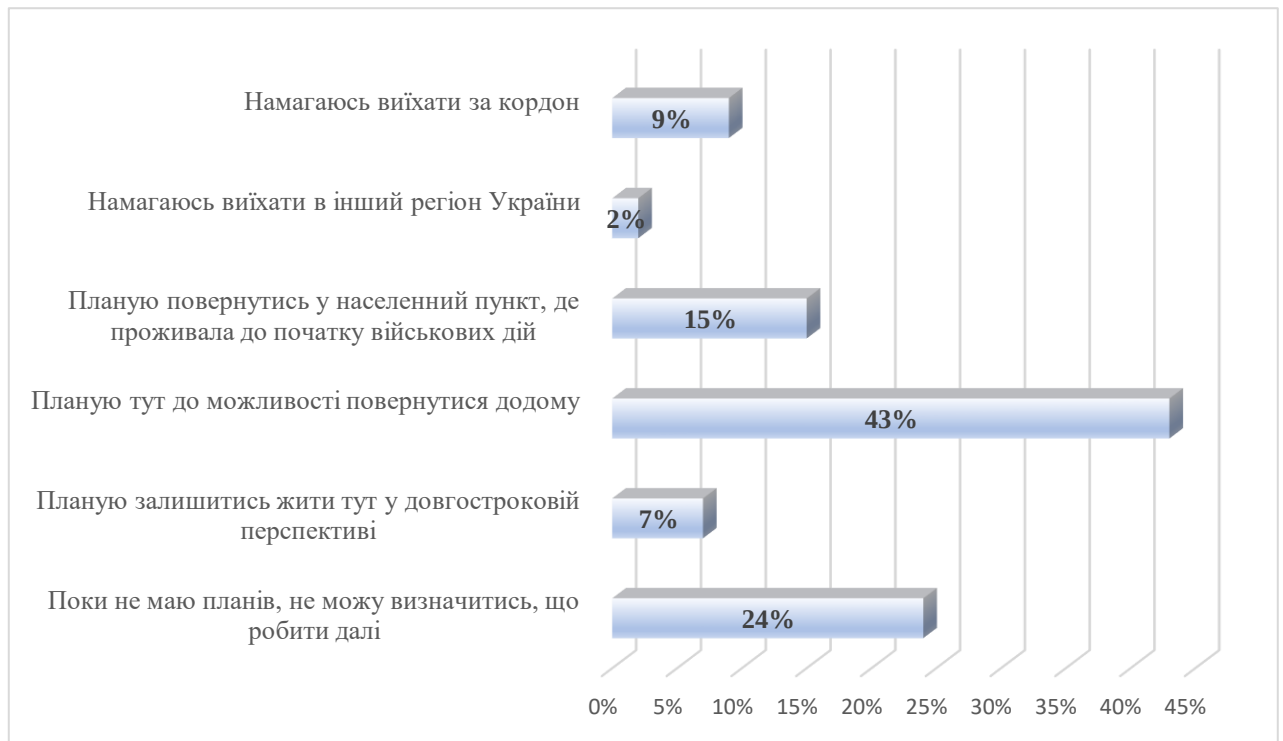

Рис. 2. Плани щодо подальших переміщень ВПО у найближчому майбутньому

Ефективність соціально-психологічної реабілітації вимірюється здатністю індивіда до самостійного ведення нормативного способу життя, включаючи спроможність до самообслуговування, соціальної взаємодії та продуктивної участі в суспільстві. Стратегія реабілітації вимагає комплексного багаторівневого підходу з врахуванням індивідуальних особливостей, потреб та умов життя постраждалих осіб.

Дослідження інтенсивності потреби в адаптації до змінених умов життя здійснюємо через аналіз адаптаційних особливостей внутрішньо переміщених осіб.

1. Ключовою в цьому контексті виступає *потреба у розумінні*, яка гостро проявляється у ВПО, вимушених переїжджати з небезпечних регіонів у нові місцевості, де вони інтегруються у соціальні структури та відносини місцевих спільнот.

Адаптаційний процес характеризується психологічним напруженням як для ВПО, так і для членів приймаючих

спільнот. У останніх можливе виникнення негативних емоцій, спричинених змінами в звичайному життєвому укладі та невизначеністю нової ситуації, пов'язаної з фізичними та психологічними наслідками. З іншого боку, ВПО розраховують на емпатійне ставлення до своїх травматизованих станів, адекватну реакцію на їхні матеріальні, побутові та фінансові труднощі, а також підтримку у сприйнятті їхньої особистої непричетності до причин воєнних дій на їхніх колишніх територіях проживання.

Таким чином, адаптація ВПО вимагає комплексного підходу, який включає психологічну підтримку, соціальну адаптацію та інтеграцію у нові соціальні середовища. Співпраця між приймаючими спільнотами та ВПО є важливою у формуванні взаєморозуміння та сприяння взаємній адаптації.

Аналізуючи соціальні процеси в контексті поведінки суспільства до внутрішньо переміщених осіб, можна використовувати концептуальний апарат теорії В. Самнера (1906), відомого представника соціального дарвінізму. Його

теорія етноцентризму висвітлює динаміку відносин між різними групами, акцентуючи на тенденціях відчуження та агресії.

Етноцентризм, як основний феномен цієї теорії, ґрунтується на уявленні про власну групу як про «ми-групу» (ін-групу), протиставляючи її «групам інших» (аут-групам). Такий підхід передбачає, що власна група виступає як еталон для оцінки та вимірювання інших, що часто призводить до переоцінки власної групи та недооцінки інших.

У сучасному суспільстві цей феномен проявляється через вживання певних термінів, таких як «донецькі», «луганські», «переселенці», які використовуються для підкреслення відмінностей між групами. Ці терміни створюють певне протиставлення і відображають соціальні бар'єри між різними групами населення. Це сприяє формуванню стереотипів та упереджень, що може призводити до соціальної ізоляції та конфліктів.

Таким чином, враховуючи вплив етноцентризму на соціальні відносини, важливим є пошук шляхів зменшення соціальної напруженості та сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові соціальні середовища.

2. Серед внутрішньо переміщених осіб виявляється вагома *потреба у соціальному визнанні та інтеграції у нове соціальне середовище*. Ця потреба може виражатися по-різному. Для одних ВПО переїзд у нове місце проживання стає можливістю для реалізації «нового життя» та самоактуалізації. Ця група осіб характеризується активним включенням у життя місцевої громади, проявом ініціативи та зміною звичних моделей поведінки.

У той же час, інша група ВПО знає труднощі із інтеграцією в нові соціальні зв'язки. Раптова зміна соціального статусу та умов життя може знижувати адаптивні ресурси цих осіб, що проявляється у формі пасивної стратегії

поведінки. Такі особи часто сподіваються на підтримку та увагу з боку нового соціального оточення, прагнуть до відновлення або визнання соціального статусу, який вони мали до переміщення. Відсутність очікуваної підтримки може спричинити формування синдрому «жертви», коли ВПО виявляють агресивну поведінку щодо тих, хто не ділив із ними подібного досвіду страждань та випробувань.

3. *Адаптація внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища* часто ускладнюється через розбіжності у світоглядних позиціях між ВПО та членами приймаючої громади. Насамперед це стосується оціночного ставлення до конфліктів у зоні бойових дій та на окупованих територіях. Розходження думок з питань політичних подій, а також ставлення до конкретних політичних персоналій, веде до ускладнення процесу інтеграції ВПО в місцеві громади.

Специфічною проблемою є сприйняття ВПО з Луганська, які були змушені залишити свої домівки через окупацію. Вони часто стикаються з неприйняттям або нерозумінням з боку спільноти, зокрема відчують осуд з боку тих луганчан, які залишилися на окупованій території. Таке сприйняття може формувати у переміщених осіб відчуття «зрадницької» поведінки та викликати потребу у соціальному визнанні та підтримці.

Соціальна робота з ВПО має враховувати ці особливості, зосереджуючись на підтримці процесів адаптації та інтеграції в нове середовище, а також на зниженні соціальної напруженості, пов'язаної із відмінностями у світоглядних позиціях.

4. Учасники локальних воєнних конфліктів часто характеризуються значним *зниженням порогу чутливості до соціальних впливів*. Це на індивідуальному рівні проявляється у формі підвищеної вразливості особистості, невпевненості у власних діях, зниження само-

оцінки та переживання самотності, навіть у групі людей. В. Франкл у своїй теорії вказує на значення заповнення «екзистенціального вакууму», який полягає у потребі особистості переглянути власні переконання та знайти нові сенси життя.

У контексті взаємодії між внутрішньо переміщеними особами та членами громади формується система соціальних взаємовідносин, яка може як сприяти, так і ускладнювати процес взаємного прийняття та адаптації. Неврахування цих тенденцій у соціальній роботі з цією категорією населення може призвести до складних соціальних наслідків та деструкції.

Тому актуальним стає впровадження спеціалізованих технологій, спрямованих на відновлення нормативних форм життєдіяльності індивідуумів та груп населення, які зазнали змін внаслідок зовнішніх екстремальних впливів. Це включає розробку і реалізацію програм психосоціальної підтримки та реабілітації, які б сприяли ефективній адаптації до змінених умов життя.

Соціально-психологічними умовами успіху соціальної реабілітації є зниження гостроти та тривалості переживання посттравматичного стресового розладу (ПТСР), формування довгострокових життєвих планів і перспектив, переживання почуття захищеності, безпеки та комфортного існування.

Критеріями ефективності соціальної реабілітації можуть слугувати такі показники:

- успішна адаптація індивіда до умов сімейного та громадянського життя;
- успішне працевлаштування;
- відсутність поширення девіантних і дитячих форм поведінки, включно з алкоголізмом, наркоманією, злочинністю, дитячою бездомністю.

Внутрішньо переміщені особи, які стали живим щитом та були евакуйовані під час гуманітарних коридорів, потребують довготривалої реабілітації. Нині

більшість ВПО мають посттравматичний стресовий розлад, що передбачає проходження ними соціально-психологічної реабілітації. Проте більшість з них потребують першої соціально-психологічної допомоги (ПСПД), котра надається безпосередньо на місці подій, а якщо це можливо, то у безпечному місці. Варто пам'ятати, що не кожна людина, яка пережила кризову ситуацію, потребує ПСПД, тому не потрібно нав'язувати допомогу, аби не нашкодити.

У соціальній роботі з ВПО виділяють три життєсферні складові, через які здійснюються адаптація, акультурація переселенців:

- природно-антропологічна (демографічна, територіальна, місцева);
- духовно-культурна (освітня, національно-культурна);
- агентно-професійна (зайнятість, ринок праці, професійна і підприємницька структура).

Зазначені складові по-різному проявляються в соціальній роботі з ВПО. Так, для природно-антропологічної складової (особливо для ВПО, що переїжджають на тривалі терміни) важливим є механізм територіальної реабілітації на новому місці (на території і серед населення). Для духовно-культурної складової в першу чергу важливий механізм акультурації, національно-культурної ідентифікації, провідний за послідовного здійснення міграційної політики до набуття громадянства та прийняття культурних зразків країни проживання. Найбільш значущим механізмом професійної адаптації для агентно-професійної складової є набуття місця роботи, конкурентоспроможних якостей, збереженню трудової практики за фахом, придбанню затребуваної спеціальності.

Основне завдання фахівця з соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами полягає у створенні та підтримці соціального середовища, що доповнює і збагачує їхній новий життя-

вий контекст. Це включає в себе адаптацію соціального оточення таким чином, щоб воно стало більш гармонійним і придатним для людей, які переїжджають і інтегруються в нове середовище. У контексті міграційної динаміки, індивідуальний мігрант отримує підтримку в активації своїх особистісних ресурсів для подолання складних життєвих обставин. За допомогою механізмів соціальної роботи здійснюється формування, підтримка і модифікація структури суспільних відносин і зв'язків, в яку інтегрується ВПО на новому місці проживання. Це сприяє посиленню активності цих соціальних груп і компенсації їхніх втрат в активності. Додатково, ефективно контролюється негативний, зокрема агресивний, вплив соціального оточення, пов'язаний із ринковими трансформаціями економіки, обмеженістю системи охорони здоров'я, бар'єрами в здобутті освіти, професійної перепідготовки та доступу на ринок праці по відношенню до дезадаптованих, уразливих верств населення й окремих осіб. Таким чином, соціальна робота з ВПО маніфестується через підвищення їхнього статусу і поліпшення становища, а також впливу на соціальне середовище їхньої інтеграції. Трансформація взаємовідносин між ВПО та соціальним оточенням як елементами соціальної структури є функціональним підґрунтям для цілеспрямованої детермінації професійної діяльності фахівців у сфері соціальної роботи з такою категорією населення.

На сучасному етапі органи соціального захисту населення здійснюють комплексну роботу з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), включаючи надання соціальної, економічної, правової та іншої допомоги. Професійні соціальні працівники, а також волонтери, залучені до цієї роботи, надають індивідуальну підтримку кожній особі, що звернулася, сприяючи вирішенню їхніх конкретних проблем. Важливою частиною цієї діяльності є допомога у відновленні та

встановленні необхідних соціальних відносин, які є ключовими для успішної інтеграції ВПО в нові соціальні середовища. Ця робота передбачає не тільки надання безпосередньої допомоги, але й розробку та реалізацію широкомасштабних соціальних програм, спрямованих на підвищення якості життя та соціальну адаптацію ВПО.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, розв'язання проблем мігрантів вимагає інтегрованого підходу, що включає співпрацю між різними державними і регіональними установами. Програма розвитку ООН в Україні ініціює значущий проект, спрямований на створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що є важливим кроком у підтримці та інтеграції цієї категорії громадян у суспільство. Основна мета програми полягає у забезпеченні зайнятості ВПО через кофінансування, відкриваючи можливості як для тимчасових, так і сталих робочих місць. Такий підхід сприятиме економічній стабілізації та соціальному благополуччю ВПО, допомагаючи їм знайти нові перспективи та відновити нормальне життя. Врахування можливості створення віддалених робочих місць також є ключовим, оскільки це надає гнучкість та розширює доступність роботи для тих, хто живе в віддалених чи щільно заселених районах. У цілому, ця ініціатива відображає стратегічний підхід до вирішення проблем ВПО, зосереджуючись не лише на негайній допомозі, а й на створенні довготривалих рішень для підвищення їхньої зайнятості та соціальної інтеграції.

Зазначимо важливість ретельного аналізу і оцінки ефективності існуючих соціальних програм, спрямованих на підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Висвітлення необхідності подальшого дослідження вказує на потребу не лише у вимірюванні впливу короткострокових заходів, але й у розробці та впровадженні довгострокових програм, які б зосереджувалися на роз-

витку економічного потенціалу ВПО. Таким чином, для досягнення стабільного інтеграційного процесу ВПО в суспільство потрібен комплексний підхід, що має включати не тільки негайну гуманітарну допомогу, а й довгострокові стратегії, спрямовані на підвищення економічної незалежності та соціальної стабільності цієї групи населення.

Список використаних джерел:

1. Головаш К.А., Тверезовська Н.Т. Правові основи статусу внутрішньо переміщених осіб. *Роль молоді у розвитку АПК України* : м-ли VII Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих вчених. м. Київ, 19-20 квітня 2023 р. К., 2023. С. 109-112. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u317/2023_zbirnik_19.04.23_sait_11.10.23.pdf
2. Головаш К.А., Тверезовська Н.Т. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами. *Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу* : м-ли Міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої 125-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України. 28 травня 2023 р., м. Київ. К., 2023. С. 154-156. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/sekciya_4_0.pdf
3. Драчук О.В. Університети третього віку: стан і перспективи. *Роль молоді у розвитку АПК України* : м-ли VII Міжнар. наук.-практ. конфер. студентів, аспірантів і молодих вчених. м. Київ, 19-20 квітня 2023 р. К., 2023. С. 130-133. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u317/2023_zbirnik_19.04.23_sait_11.10.23.pdf
4. Collins, F. L. (2017). Desire as a theory for migration studies: temporality, assemblage and becoming in the narratives of migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 964–980. doi: 10.1080/1369183X.2017.1384147.
5. Eastmond, M. (2007). Stories as lived experience: narratives in forced migration research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 248–264. doi:10.1093/jrs/fem007.
6. Holman, E. A., & Silver, R. C. (1998). Getting «stuck» in the past: Temporal orientation and coping with trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1146–1163. doi:10.1037/0022-3514.74.5.1146/
7. Lai K., Toliashvili B. Community-based Programme for War-affected Children: the Case of Georgia. *Social Work and Social Policy in Transition*, 2010, Vol. 1, Issue 2, pp. 92–118.
8. Lindgren E.R. The Internally Displaced People of Colombia. Goteborgs Universitet, 2013, 65 p.
9. Zimbardo, P., & Boyd, J. (2008). The time paradox: The new psychology of time that will change your life. Free Press

References

1. Holovash K.A., Tverezovska N.T. Pravovi osnovy statusu vnutrishno peremishchenykh osib. Rol molodi u rozvytku APK Ukrainy : m-ly VII Mizhnar. nauk.-prakt. konfer. studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh. m. Kyiv, 19-20 kvitnia 2023 r. K., 2023. S. 109-112. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u317/2023_zbirnik_19.04.23_sait_11.10.23.pdf (in Ukraine).
2. Holovash K.A., Tverezovska N.T. Sotsialna robota z vnutrishno peremishchenymy osobamy. Prodovolcha ta ekolohichna bezpeka v umovakh viiny ta povoiennoi vidbudovy: vyklyky dlia Ukrainy ta svitu : m-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konfer., prysviachnoi 125-richchiu Natsionalnogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. 28 travnia 2023 r., m. Kyiv. K., 2023. S. 154-156. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/sekciya_4_0.pdf (in Ukraine).

3. Drachuk O.V. Universytety tretoho viku: stan i perspektyvy. Rol molodi u rozvytku APK Ukrainy : m-ly VII Mizhnar. nauk.-prakt. konfer. studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh. m. Kyiv, 19-20 kvitnia 2023 r. K., 2023. S. 130-133. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u317/2023_zbirnik_19.04.23_sait_11.10.23.pdf (in Ukraine).
4. Collins, F. L. (2017). Desire as a theory for migration studies: temporality, assemblage and becoming in the narratives of migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 964–980. doi: 10.1080/1369183X.2017.1384147 (in English).
5. Eastmond, M. (2007). Stories as lived experience: narratives in forced migration research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 248–264. doi:10.1093/jrs/fem007 (in English).
6. Holman, E. A., & Silver, R. C. (1998). Getting «stuck» in the past: Temporal orientation and coping with trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1146–1163. doi:10.1037/0022-3514.74.5.1146 (in English).
7. Lai K., Toliashvili B. Community-based Programme for War-affected Children: the Case of Georgia. *Social Work and Social Policy in Transition*, 2010, Vol. 1, Issue 2, pp. 92–118.
8. Lindgren E.R. The Internally Displaced People of Colombia. Goteborgs Universitet, 2013, 65 p. (in English).
9. Zimbardo, P., & Boyd, J. (2008). The time paradox: The new psychology of time that will change your life. Free Press (in English).

THE MAIN PROBLEMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AND WAYS TO OVERCOME THEM

Tverezovska N. T., Holovash D. A.

Abstract. *The categories of the population affected by the military actions in the east of Ukraine are highlighted. In the context of meeting the needs of internally displaced persons (IDPs), the key areas that require attention and resources are: housing problems; education and training; income and labor activity; legal assistance and restoration of documents; medical sphere; psychological assistance; social assistance and services; rehabilitation services. The intensity of the need for adaptation of IDPs to changed living conditions through the analysis of their adaptation features was studied. The need for understanding was identified as the key one. The need for social recognition and integration into a new social environment is also significant. It is pointed out that the adaptation of internally displaced persons to the new social environment is complicated due to differences in worldview positions between IDPs and members of the host community. The socio-psychological conditions for the success of social rehabilitation are highlighted, and the criteria for the effectiveness of social rehabilitation are defined. Addressing migrant issues requires an integrated approach involving cooperation between different state and regional institutions. The United Nations Development Program in Ukraine initiates a significant project aimed at creating jobs for internally displaced persons (IDPs), which is an important step in supporting and integrating this category of citizens into society. The main objective of the program is to provide employment for IDPs through co-financing, opening opportunities for both temporary and permanent jobs. This approach will contribute to the economic stabilization and social well-being of IDPs, helping them to find new perspectives and rebuild their lives. Taking into account the possibility of remote jobs is also key, as it adds flexibility and increases the availability of work for those living in remote or densely populated areas. Overall, the initia-*

tive reflects a strategic approach to addressing IDPs, focusing not only on immediate assistance but also on creating durable solutions to increase their employment and social integration.

Key words: *internally displaced person, distress, rehabilitation, adaptation, resocialization, reintegration; military conflicts, migration processes, assistance, civilian population.*